

De privatisering van de godsdienstvrijheid

Tot voor kort stond Nederland bekend als een verdraagzaam land dat de godsdienstvrijheid hoog in het vaandel voerde. Aanvankelijk ging het daarbij primair om de persoonlijke gewetensvrijheid (vgl. de Unie van Utrecht, 1579). Maar in de loop der eeuwen groeide de erkenning dat godsdienstvrijheid ruimer is omdat geloof op tal van manieren doorwerkt in het handelen. Daarom dient de staat zoveel mogelijk rekening te houden met godsdienstige overtuigingen, ook in de publieke sfeer. Sommige burgers hebben religieuze gewetensbezwaren tegen het zweren van een eed (doopsgezinden), tegen de krijgsdienst (doopsgezinden, quakers) of tegen sociale verzekeringen (orthodoxe gereformeerden); daarom zijn voor hen wettelijke uitzonderingsbepalingen gemaakt. In het staatsrecht wordt dan ook breed aanvaard dat de godsdienstvrijheid niet alleen de interne gewetensvrijheid omvat, maar ook de uitwerking van het geloof in het sociale leven.

Sinds kort lijkt dit tolerante klimaat radicaal omgeslagen. De Islam is de grote vijand, de overwegend islamitische Marokkanen en Turken vormen een bedreiging voor onze sociale eenheid. De vroegere bereidheid om religieuze minderheden tegemoet te komen lijkt vrijwel verdwenen.

Politici proberen elkaar in hardheid en non-tolerantie te overtreffen – merkwaardig genoeg hebben juist liberale politici daarbij het hoogste woord. Islamitische scholen bedreigen de integratie en moeten worden tegengegaan – ook al ontzenuwt onderzoek van de onderwijsinspectie die beschuldiging en staat dit op gespannen voet met de Grondwet. De ideologische verblinding verhindert echter dat dergelijke stellingnamen door de feiten of het recht worden gecorrigeerd. Dit bleek ook in de kritiek op de nieuwe moskee in Rotterdam; men eiste een bescheidener ontwerp. We moeten blijkbaar weer terug naar de schuilkerken – je mag wel moslim zijn als je het maar niet te duidelijk laat blijken.

In dit soort situaties kan de rechterlijke macht nog een bolwerk van redelijkheid en recht zijn. Als de politiek verblind is door ideologie, angst en populisme mag van de rechter een bezonnen oordeel worden verwacht. Zijn taak is immers de beginselen van de rechtsstaat te bewaken, minderheden tot hun recht te laten komen en hun grondrechten te beschermen.

Helaas is de praktijk anders. In een recente uitspraak blijkt ook de Zwolse rechtbank aangestoken door het intolerantievirus (zie *NJB* 31 2003, p. 2078). Een vrouw met een niqaab werd niet toegelaten als procespartij in een procedure voor een omgangsregeling (haar advocaat mocht haar overigens wel vertegenwoordigen). Een algehele gezichtsbedekking doet volgens de rechtbank wezenlijk afbreuk aan de waarheidsvinding en beperkt daarom de rechter in de uitoefening van zijn ambt. De keuze op grond van de godsdienstige overtuiging kan er niet toe leiden dat de regels van een goede procesorde moeten wijken. Allereerst is het uiterst merkwaardig als men e-

mand het recht op deelname aan haar eigen proces ontzegt met een beroep op een goede procesvoering. Zeker in het privaatrecht is die goede procesvoering er toch primair op gericht om de partijen tot hun recht te laten komen? En is een beperkte communicatie dan niet beter dan helemaal geen communicatie?

Nog opmerkelijker is dat de rechtbank op geen enkele manier een afweging maakt tussen de belangen van een goede procesvoering en het recht op godsdienstvrijheid. Natuurlijk belemmert gezichtsbedekking de communicatie en zet dus de zorgvuldige procesvoering onder druk. Maar de principiële vraag, die de rechter niet eens stelt, is of die schade aan de procesvoering zwaarder weegt dan de inbreuk op de godsdienstvrijheid (in samenhang met het recht op toegang tot de rechter).

Het lijkt mij dat dit niet het geval is. De rechter stelt de vrouw voor een onmogelijke keuze. Tenzij ze handelt in strijd met haar godsdienstige overtuiging wordt ze niet gehoord inzake de omgangsregeling van haar eigen kind. Een dergelijke ingrijpende inbreuk op de godsdienstvrijheid vereist zeer zware gronden. Het belang van een iets betere communicatie weegt daarvoor niet zwaar genoeg. Immers, communicatie wordt zeker niet geheel onmogelijk – de rechtbank kan met haar spreken, alleen de lichaamstaal ontbreekt.

De rechtbank vermijdt de vereiste afweging door de godsdienst geheel te privatiseren: het is 'háár keuze' die de toegang tot de rechter blokkeert, 'een risico dat door de vrouw zelf is gecreëerd'. De godsdienstige overtuiging wordt hier door de rechter tot een subjectieve keuze gemaakt, waarvan men naar believen kan afzien – die men even gemakkelijk kan afleggen als een kledingstuk. Maar de reden dat we godsdienstvrijheid erkennen is nu juist dat we weten dat dit niet zo is. Een godsdienstige overtuiging is niet slechts een willekeurige overtuiging, het is – zeker in orthodoxe varianten – iets waar men niet van kan afwijken zonder zichzelf geweld aan te doen. Te zeggen dat het geheel de eigen keuze van de vrouw is om niet ter zitting te verschijnen, is een volstrekte miskenning van dit karakter van godsdienst.

De niqaab is mijns inziens een verwerpelijk kledingstuk. Het versterkt de discriminatie van vrouwen en belemmert de sociale integratie. Maar mensenrechten zijn er nu juist om mensen te beschermen die dingen doen die ergerniswekkend zijn of op gespannen voet staan met het algemeen belang. Hoe vervelend we het ook vinden, juist in de rechtszaal moet worden geprobeerd om daarmee rekening te houden. Dat de rechtbank zonder enige afweging het beroep op de godsdienstvrijheid afwijst, past helaas in het huidige intolerante maatschappelijke klimaat, maar het past niet in een rechtsstaat die de mensenrechten respecteert. ■

Wibren van der Burg

(hoogleraar metajuridica UvT en medewerker van dit blad)